

<https://doi.org/10.15407/socium2019.04.073>

УДК 332.122:338.486

**Бородіна О.М.**, проф., д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України, завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: oborodina@ief.org.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>, Scopus Author ID: 36080460800,

**Михайленко О.В.**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: mykhailenko.ok@gmail.com

### ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

У рамках статті здійснено аналіз проблем і перспектив сільського туризму в Україні та країнах Європи з позицій інклюзивного розвитку. Узагальнено досвід країн-членів ЄС щодо розвитку сільського туризму на засадах інклюзивності, виявлено формування тенденції до поступової трансформації сільського туризму в “туризм на сільських територіях” та її негативний вплив на розвиток сільських громад, а також істотне посилення дихотомії між сільським населенням, залученим в отримання засобів для існування від виробництва сільсько-господарської продукції, та рештою громадян, які використовують сільські принади та локальні ресурси для власного збагачення. Розкрито проблеми системного характеру, пов’язані з державним регулюванням функціонування сфери сільського туризму в Україні. Встановлено, що політика підтримки інклюзивного сільського туризму повинна стати обов’язковим елементом загальної економічної політики національного рівня; серед її ключових завдань мають бути: прийняття окремого законодавчого акта, орієнтованого на активізацію розвитку інклюзивного сільського туризму, координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і підприємницьких структур у цьому напрямі, формування необхідного інноваційного, інституційного та фінансового клімату тощо. Окреслено низку рекомендацій, спрямованих, зокрема, і на розвиток новітньої форми сільського туризму (community based tourism), яка є ефективною складовою економічного розвитку сільської громади на засадах інклюзивності.

**Ключові слова:** сільський туризм, інклюзивність, сталий сільський розвиток, диверсифікація діяльності, сільські території.

**Borodina O.M.**, professor, Dr. Habil. (Economics), Corresponding member NAS of Ukraine, head of the Department of economics and policy of agricultural transformations, SO “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnogo Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: oborodina@ief.org.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9937-5907>, Scopus Author ID: 36080460800,

**Mykhailenko O.V.**, PhD. (Economics), senior scientific fellow, Department of economics and policy of agricultural transformations, SO “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnogo Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: mykhailenko.ok@gmail.com

### INCLUSIVE APPROACH TO RURAL TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND EUROPE

The article dwells upon problems and prospects of rural tourism in Ukraine and Europe from the viewpoint of inclusive development. Authors generalize EU Member States’ experience in developing rural tourism based on inclusion and reveal the tendency towards gradual transformation of rural tourism into “tourism in rural areas” and its negative impact on the development of rural

© Бородіна О.М., Михайленко О.В., 2019

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2019, № 4 (71): 73–83

73

*communities. Paper suggests analysis of a significant increase in the dichotomy among the rural population involved in obtaining livelihoods from agricultural production and the rest of the citizens, which use rural lures and local resources for their own enrichment. Systemic problems related to the state regulation of functioning of the rural tourism sphere in Ukraine are demonstrated. It is established that the policy of promoting inclusive rural tourism should become a mandatory element of the overall national economic policy; its key tasks should include: adopting a separate legislative act aimed at enhancing the development of inclusive rural tourism, coordinating the activities of public authorities, local self-government, public organizations and business structures in this area, forming the necessary innovative, institutional, financial climate, etc. Authors address number of recommendations, in particular, on the development of the newest form of rural tourism – community-based tourism, which is an effective component of rural community economic development based on inclusion.*

**Keywords:** rural tourism, inclusion, sustainable rural development, diversification of activities, rural territories.

Нині на сільському ринку праці, порівняно з міським, більш гостро стоять питання, пов'язані із зайнятістю та рівнем бідності населення. Серед основних факторів сільської бідності – високий рівень безробіття та втрата місць прикладання праці у сільському господарстві. Це сталося тому, що сьогоденні глобальні технологічні трансформації спричиняють безпрецедентну експансію промислового сільськогосподарського виробництва, яке уніфікуючи виробництво вивільняє людську працю. У вітчизняних умовах економічна діяльність надвеликих аграрних підприємств обмежується переважно вирощуванням монокультур і виробництвом продукції на експорт. Розширення доступу цих підприємств до зовнішніх ринків і сучасних технологій дозволяє їм максимізувати ефективність удосконалення структури виробництва та запровадити новітні стратегії ощадливого менеджменту для мінімізації обсягу витрат. Це дає можливість скоротити кількість персоналу, покладаючись при цьому на незначну чисельність працівників (іноді жителів міських поселень), здатних забезпечити необхідну конкурентоздатність виробництва. Таким чином, нові реалії аграрного устрою стають підґрунтям для формування у сільській місцевості потужної армії безробітних. З огляду на це, сільський туризм міг би стати ключовою сферою прикладання праці та економічного відродження сільських територій і, за відповідної державної підтримки, виконувати роль своєрідного запобіжника погіршення матеріального добробуту селян і зниження якості життя в сільській місцевості.

**Сутність інклюзивного підходу.** Принцип інклюзивності базується на залученні громадян і їх спільнот до різних аспектів суспільного буття та піднесення (економічного, соціального, політичного). Відповідна ідея виникла й отримала визнання в рамках реалізації концепції сталого розвитку. Світова практика останніх двох десятиліть показала, що комплексне впровадження положень цієї концепції виявилось вкрай складним, а подекуди й неможливим; це зумовило необхідність розробки компромісних підходів, більш адаптованих до об'єднання зусиль різних зацікавлених сторін. Нині один з таких підходів виокремився у концепцію інклюзивності розвитку. У фокусі її уваги перебувають найуразливіші верстви населення [1] у контексті необхідності забезпечення дотримання прав людини та розширення доступу представників соціуму до участі в розподілі вигод від економічного зростання.

Проблема інклюзивності особливо актуальна для розвитку сільської місцевості, оскільки громадяни, які нині проживають і працюють на сільських територіях, зазнають різноманітних форм дискримінації, порушень прав і основних свобод людини й утисків матеріального та соціокультурного характеру. Для подолання їх негативного впливу на подальший розвиток сільських спільнот у 2018 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація про захист прав селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості [2]. У цьому документі наголошується на необхідності сприяти активному економічному та соціальному залученню сільських жителів до розвитку суспільства й забезпечення їх правом на достойні засоби існування, землю й інші природні ресурси, доступ до нових знань, професійної підготовки, належного працевлаштування тощо. Імплементаті наведених положень сприятиме запровадження спеціальної державної політики сільського розвитку, обов'язковим елементом якої має стати сільський туризм.

**Метою статті** є визначення ключових підходів до забезпечення інклюзивного розвитку сільського туризму заради зниження рівня бідності сільського населення, диверсифікації засобів існування на сільських територіях, підвищення рівня життя селян і подолання різних видів їх дискримінації.

**Сільський туризм – європейські підходи.** З точки зору інклюзивного підходу сільський туризм можна охарактеризувати як одну з форм господарської діяльності сільського населення, що охоплює сферу послуг сільської гостинності – тимчасового розміщення, харчування, навчання, атракцій для осіб, які прибувають у сільську місцевість, з використанням її природних принад, рекреаційних ресурсів, традицій, історичної та культурної спадщини тощо для зростання місцевої економіки. Інклюзивний сільський туризм забезпечує диверсифікацію засобів для існування сільських родин, сприяє зростанню їх добробуту як за рахунок збільшення доходів, так і поліпшення життя тих сімей, які приймають у себе туристів. Приймання гостей спонукає селян до підтримки порядку у своєму домі, упорядкування ландшафтів, збереження історичних і культурних об'єктів тощо, що змінює вигляд самих сіл. Включення місцевого населення в надання послуг сільської гостинності та прийом туристів викликає реальну потребу у збереженні й захисті місцевої природи. Ніхто не може зробити цього краще, ніж ті, хто живе і працює у селі. Тобто основною ознакою інклюзивності сільського туризму є його мультиплікативний вплив на добробут сільських домогосподарств і громади, розвиток місцевої економіки, відновлення села.

У Європі сільський туризм має давню успішну історію становлення та розвитку, особливо в країнах – старих членах Європейського Союзу. Так, в Австрії понад 25% загальної кількості сімейних господарств протягом останніх 100 років функціонують як туристичні садиби [3]. Уряди Італії, Франції та Данії з 1950-х років дотримуються послідовної політики підтримки сільського туризму на неурбанізованих територіях як неодмінного елементу загальної економічної політики національного рівня [4].

У Великій Британії розвиток сільського туризму в сільських регіонах пропагується з 1980-х років, що зумовило швидку диверсифікацію діяльності багатьох фермерських господарств. До 1990-х років 10% британських ферм пропонували орендувати житлові приміщення, а 23% – провадили туристичну діяльність [5]. До 2000 р. 56%

фермерських господарств диверсифікували свою діяльність, фактично набувши статусу мультипрофільного сільського сімейного бізнесу.

У сільській місцевості Європи нині функціонує близько 200 тис. сільських мікропідприємств, які пропонують приїжджим близько 2 млн номерів. Сукупна вартість послуг сільського туризму становить 12 млрд євро на рік, у галузі створено понад 500 тис. нових робочих місць [6].

Внаслідок рецесії у 2000-х роках істотно актуалізувалася проблема зростання ефективності реалізації економічної політики національного рівня та рівня ЄС, спрямування її на припинення міграції населення із сільських територій у міські поселення. Необхідність сприяння самозайнятості селян спонукала представників політикуму до забезпечення пріоритетності розвитку альтернативних видів діяльності, особливо у віддалених сільських районах. Це стимулювало всі країни-члени ЄС, насамперед нових членів, запроваджувати спеціальні програми та механізми надання пільгових кредитів фермерським господарствам з метою їх перепрофільювання (принаймні частково) у певні структури, здатні запропонувати приїжджим місцеві продукти харчування та комфортні умови проживання в рамках сільського туризму. Такого роду туризм має за основу інклюзію місцевих виробників та їх родин до надання послуг сільської гостинності.

Очевидно, сільський туризм на засадах інклюзивності сприяє активізації підприємницької діяльності сільського населення, поєднанню сільського господарства зі сферою послуг, відродженню втраченої культурної спадщини віддалених сільських регіонів. Водночас слід визнати, що підприємництво – це певний показник культури, який досягається в результаті тривалого нагромадження досвіду, тому очікування його спонтанного виникнення у сільському соціумі є безпідставним. Попри можливу наявність підприємницьких здібностей у громадян, які проживають на сільських територіях, особливу увагу необхідно приділяти умовам розвитку туристичної активності. Так, налагодження дорожньої і транспортної інфраструктури, фінансування реконструкції старих об'єктів, їх перепрофільювання в готелі й ресторани, активізація торгівлі місцевими продуктами харчування в сільських громадах формують лише рамкову стратегію, яка нагадує підхід “ставити воза перед конем”. Відсутність необхідних знань і навичок сільського населення у сфері маркетингу, менеджменту, фінансового планування, проходження тренінгів з ведення підприємницької діяльності у сфері надання послуг сільської гостинності унеможливує довготривале зростання зайнятості та сприяння економічному розвитку сільської місцевості. Крім того, загострення конкурентної боротьби за природні ресурси та культурно-історичні об'єкти зумовлює поступове перетворення сільського туризму в “туризм на сільських територіях”, в якому сільським родинам немає місця. Туризм на сільських територіях – екстрактивний формат сільського розвитку, оскільки вигоди від нього розподіляються між операторами туристичного ринку, які проживають поза межами сільської місцевості.

Автономія країн ЄС і реалізація їхнього права на самостійне прийняття рішень у сфері розробки власної політики розвитку сільського туризму в контексті національного й регіонального законодавства створили своєрідне підґрунтя для урізноманітнення підходів до розуміння його сутності. Так, більшість країн ЄС поділяють загальноприйняте розуміння того, що сільський туризм являє собою певний вид діяльності, що

проводиться переважно представниками сільських сімей, основна економічна активність яких зосереджена в межах сільських територій, що є ознакою інклюзивності сільського туризму, його орієнтації на залучення якомога ширшого кола селян.

Натомість у деяких європейських країнах, зокрема Іспанії, сільський туризм поступово перетворюється у “туризм на сільських територіях”, у бізнес-можливість для власників сільських споруд здійснити їх реконструкцію за рахунок фінансових ресурсів ЄС в рамках відродження культурної спадщини регіону. Слід визнати, що мотиваційні передумови розвитку такого туризму розглядаються тільки крізь призму отримання фінансової допомоги для відновлення існуючих будівель та історичних пам'яток локального значення. Реалізація цієї стратегії приносить істотний прибуток власникам нерухомості у віддалених сільських регіонах, проте здійснюється переважно за рахунок місцевого населення [7].

Вищий рівень культури, професійна майстерність, досвід і наявний капітал, отриманий у результаті провадження діяльності в міських поселеннях, дають можливість власникам такої нерухомості, які не господарюють у сільській місцевості, швидше освоювати проходження процедури здобуття права на одержання фінансових ресурсів, порівняно з малозабезпеченими, низькокваліфікованими та недосвідченими місцевими жителями. Такого роду дискримінаційний розподіл ресурсів під егідою економічного відродження зумовлює лише оновлення (реконструкцію) сільських споруд, що сприяє збільшенню їх цінності, а отже, – нарощуванню статків власників, проте жодним чином не стимулює створення нових робочих місць і зростання рівня матеріального добробуту жителів сільської місцевості.

Досвід розвитку сільського туризму в Іспанії доводить, що імплементація положень політики, орієнтованої на підтримку “туризму на сільських територіях”, а не “сільського туризму на інклюзивній основі”, в якому задіяні саме сільські домогосподарства, не сприяла переходу сільських територій до соціально-економічного відродження та формуванню диверсифікованої сільської економіки. Так, зведення реалізації програм підтримки туристичної діяльності в межах сільських територій лише до виділення значного обсягу фінансових ресурсів для реконструкції окремих історичних будівель, залишаючи при цьому поза увагою стимулювання економічного піднесення віддалених районів, ще більше погіршило їх соціально-економічний статус деградуючого регіону. Вочевидь, досвід Іспанії є нетиповим для ЄС, навіть з огляду на активний розвиток сільського туризму у віддалених районах країни, оскільки його підґрунтям є не так необхідність у диверсифікації діяльності, як данина міському постмодернізму, привнесеному підприємцями туристичного бізнесу, основна економічна діяльність яких виходить за рамки сільського контексту. Це пояснює відсутність у країні кореляції між розвитком сільського туризму та станом локальної економіки сільських територій [7].

Реалізація політики піднесення “туризму на сільських територіях” не сприяє розвитку сільського підприємництва, посилюючи натомість існуючу дихотомію між аграрно-сільським і несільським населенням, працевлаштованим у сільській місцевості. Для цих категорій населення характерні різні інтереси та цінності. Така дихотомія значно ускладнюватиме імплементацію урядових ініціатив у сфері інклюзивного

сільського туризму, орієнтованого на підтримку ендегенного піднесення сільських територій. “Неаграрне” сільське населення, представлене переважно професіоналами з міських поселень, більшою мірою здатне скористатися стратегією політики розвитку сільського туризму, яка ґрунтується на моделях розвитку міських поселень, ніж місцеве аграрно-сільське низько кваліфіковане населення, що має досвід реалізації тільки власних ініціатив у сфері послуг сільської гостинності.

Відсутність ґрунтового переосмислення різниці у термінах “туризм на сільських територіях” та “сільський інклюзивний туризм”, орієнтований на ендегенний економічний розвиток сільських територій, унеможливить реалізацію ініціатив та імплементацію положень політики сільського розвитку в частині сільського туризму, призупинить економічне відродження сільської місцевості та зростання зайнятості селян.

**Сільський туризм – український контекст.** З початку ХХІ ст. сільський туризм, за визнанням експертів Всесвітньої туристичної організації (далі – ВТО), є одним з динамічно зростаючих секторів індустрії послуг. Надзвичайно популярні у розвинутих країнах світу ідеї охорони навколишнього середовища охопили й сферу туризму. Внаслідок цього серед подорожуючих виник істотний попит на альтернативні масовому види туризму, зокрема на так звані “зелені подорожі”. За офіційними статистичними даними ВТО, нині їх частка коливається від 7% до 20% загального обсягу туристичних поїздок [8].

На території України сільський туризм розглядається як один з різновидів господарської діяльності, у тому числі із залученням майна особистого селянського господарства, який передбачає надання послуг з тимчасового проживання та проведення заходів відпочинкового характеру. До сукупного пакета послуг сільського туризму входить<sup>1</sup>: туристично приваблива місцевість, традиції та звичаї сільської гостинності, гастрономічне розмаїття, історико-культурна спадщина (ознайомлення з побутом та умовами проживання селян минулого століття, історичними пам’ятками, народними обрядами, опанування навичок виготовлення виробів з глини, різьблення по дереву, гаптування, лозоплетіння), різноманітні атракції на кшталт риболовлі, катання на конях, купання в природних водоймах тощо.

Розвиток сільського туризму є сприятливим підґрунтям для налагодження діяльності малого та середнього бізнесу. Він дозволяє активізувати розвиток селянських господарств, підвищити рівень зайнятості сільського населення та покращити якість його життя, а натомість спонукає селян до облагородження навколишніх територій, відновлення історичних об’єктів, благоустрою садиб, забезпечення зростання власного культурно-освітнього рівня й екологічної свідомості з метою надання якісних послуг відпочиваючим.

Водночас користь від розвитку такої діяльності отримують не лише надавачі послуг (у вигляді сплати за тимчасове проживання, харчування, проведення екскурсій тощо), але й місцеві громади. Серед низки таких переваг: соціально-економічна диверсифікація діяльності сільського населення, яка дає можливість зберегти традиційні цінності сільських спільнот; стимулювання розвитку сільської економіки; оптимізація

<sup>1</sup> Сільський туризм. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/rozvitok-silskih-teritorij/silskij-turizm>

мережі та відновлення роботи об'єктів локальної інфраструктури; розбудова сучасних соціальних мереж; реалізація продуктів харчування місцевого виробництва, а також виробів народної творчості та ремесла; розвиток різноманітних видів діяльності, дотичних до туристичної галузі; збільшення обсягів фінансових надходжень до бюджетів сільських громад тощо.

З огляду на перспективність піднесення сільського туризму та його значення для сільських територій, доцільним є формування єдиного законодавчого поля, здатного забезпечити стимулювання розвитку галузі, визначення її місця в загальній структурі економіки окремих регіонів і розробку відповідних стратегій подальшого піднесення. Нині державне регулювання функціонування об'єктів сільського туризму відбувається відповідно до положень дотичних законодавчих і підзаконних актів, зокрема, Указу Президента України “Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні”<sup>2</sup>, Постанови Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні “Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення”<sup>3</sup> в частині залучення сільської молоді до створення системи відпочинку на базі особистих селянських господарств, Закону України “Про туризм”<sup>4</sup>, Закону України “Про особисте селянське господарство”<sup>5</sup> тощо.

Слід визнати, що діюча регуляторна база є вкрай недостатньою для стимулювання розвитку сільського туризму, оскільки в рамках Закону України “Про туризм” він згадується лише як можливий різновид туристичної активності, без визначення сутності та специфіки. Відсутні вони і в інших законах України, в тому числі Законі України “Про особисте селянське господарство”. До Верховної Ради України 23 жовтня 2003 р. був поданий проект Закону “Про сільський та сільський зелений туризм”<sup>6</sup>, проте чинності він так і не набув.

Свого часу сільський туризм започатковувався не лише з метою підвищення доходів селянських домогосподарств, але й для збереження селянського способу життя, місцевих традицій, довкілля тощо. Йшлося про досягнення не тільки особистих, але й суспільних (громадських) цілей. Значною мірою завдяки цьому й були запроваджені певні пільги з оподаткування зазначеної діяльності. Водночас намагання погодити її із загальними правилами надання туристичних послуг знівелювало суспільну складову сільського туризму, заподіяло шкоду сільському розвитку та спричинило безліч правових колізій. Так, вже декілька років поспіль обговорюються пропозиції щодо вне-

<sup>2</sup> Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні” від 21.02.2007 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1362007-5543>

<sup>3</sup> Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні “Сільська молодь: стан, проблеми та шляхи їх вирішення” від 20.12.2005 р. № 3238-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3238-15>

<sup>4</sup> Закон України “Про туризм” від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

<sup>5</sup> Закон України “Про особисте селянське господарство” від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

<sup>6</sup> Проект Закону України “Про сільський та сільський зелений туризм” від 23.10.2003 р. № 4299. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=4299&skl=5](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5)

сення змін до Законів України “Про туризм” та “Про особисте селянське господарство” у частині визначення послуг сільського туризму. Пропонується, зокрема, у Законі України “Про особисте селянське господарство” замінити термін “сільський зелений туризм” словами “сільський та/або аграрний туризм”; уточнити, що послуги з розміщення (проживання) і харчування у сфері сільського та/або аграрного туризму повинні надаватись на добровільних засадах з використанням майна селянського господарства; встановити, що розміщення відпочивальників має здійснюватись у господарських житлових будинках з кількістю ліжок-місць, що не перевищує 10 одиниць. Водночас пропонується внести відповідні доповнення та зміни до Закону України “Про туризм” у частині чіткого визначення термінів “сільський туризм”, “аграрний туризм”, “сільська садиба”, “послуги сільського туризму”, “власники сільських садиб”. Крім того, слід законодавчо розмежувати поняття “сільський туризм на засадах інклюзивності” та “туризм на сільських територіях”, піднесення якого не сприятиме досягненню цілей сільського розвитку й покращенню добробуту сільського населення.

Стимулювання активного провадження туристичної діяльності на сільських територіях нині відбувається шляхом імплементації положень Програми добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму “Українська гостинна садиба”<sup>7</sup>, яка відповідає вимогам міждержавних стандартів на туристично-екскурсійне обслуговування та аналогічних стандартів країн-членів Європейської федерації сільського та фермерського туризму EUROGITES (Австрії, Ірландії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Швеції, Швейцарії, Чехії); реалізації проєктів на кшталт “Зміцнення бізнес-об’єднань малих і середніх підприємств” і “Сільський зелений туризм – від роз’єднаних садиб до територіальних кластерів”.

Аналіз існуючих кластерів у галузі сільського туризму дозволяє дійти висновку, що відбувається поступове поглиблення спеціалізації їх діяльності, яке дозволяє виокремити типи кластерів за сферою надання послуг [9]:

– *нічліжно-гастрономічний (садибний) кластер* – базується на основі об’єднаної діяльності садиб і закладів нічліжно-гастрономічного типу. Серед основних послуг – проживання, харчування, дозвілля. Прикладом такого кластера є СТ “Оберіг”, що об’єднав 60 представників селянських господарств (селище Гриців Хмельницької області). Ядро кластера склали 10 агроосель, які забезпечують нічліжними й гастрономічними послугами близько 200 туристів. До складу кластера увійшли, крім сільських осель, заклади громадського харчування, торговельні заклади, установи культури й освіти, а також місцеві органи самоврядування;

– *агротуристичний кластер* – охоплює сільськогосподарські підприємства (фермерські, домогосподарства), виробництво продукції яких пов’язане з різноманітними продуктами харчування (тваринництво, садівництво). Відповідним прикладом може слугувати Агро-еколого-рекреаційний кластер “Фрумушика – Нова” (Тарутинський район). Основою кластера є сільськогосподарські (вівцекомплекс, племінне господарство, виноградарство) та переробні (сири, винні продукти і мед) підприємства та

<sup>7</sup> Оновлена Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму “Українська гостинна садиба”. URL: [https://www.greentour.com.ua/posluga/programm\\_kategory](https://www.greentour.com.ua/posluga/programm_kategory)



рекреаційно-туристичний комплекс, представлений атракційними й нічліжно-гастрономічними об'єктами: краєзнавчий музей під відкритим небом, зоопарк, гостьові будинки, готель, оздоровчі та розважальні заклади тощо;

– *краєзнавчо-екскурсійний кластер* пов'язаний з пропозицією туристичного продукту на базі туристичних атракцій регіону. Об'єднує історичні об'єкти, заклади культури, розміщення та репрезентує локальний продукт. До цієї категорії належить кластер "Гоголівські місця Полтавщини", що реалізовується за ініціативи Полтавської обласної ради. Основною пропозицією кластера є екскурсійний маршрут, до якого увійшли визначні місця, пов'язані з іменем М.В. Гоголя – Полтава, Миргород, селища Диканька, Великі Сорочинці та Гоголеве.

Значного поширення нині набуває розвиток туризму, заснованого на діяльності громади (community based tourism). У цьому випадку під громадою розуміється не адміністративно-територіальне формування (на зразок українських об'єднаних територіальних громад – ОТГ), а група осіб, які проживають в одному місці й мають спільну культуру, землю, провадять спільну економічну діяльність. Зазвичай вони є виробниками сільськогосподарської продукції (власниками особистих селянських або фермерських господарств), рибалками, представниками корінних народів, ремісниками, що проживають у віддалених, мальовничих регіонах. Туристичний потенціал таких територій є настільки очевидним, що місцеве населення створює необхідну інфраструктуру для прийняття відпочивальників і подорожуючих, а також впроваджує різного роду проекти під керівництвом самої громади. До участі у таких проектах долучаються всі члени спільноти, у тому числі малозабезпечені, знедолені та економічно маргіналізовані громадяни.

Метою їх реалізації є підвищення рівня життя сільського населення та збереження навколишнього природного середовища. Серед послуг, які пропонуються: проживання, екскурсії, традиційна гастрономія, екотуризм, культурні заходи. Дотримання принципів прозорості та рівності дає можливість туристам сплачувати адекватну ціну за високоякісні, а подекуди й унікальні послуги. Для відпочивальників і поціновувачів подорожей знайомство з місцевими традиціями, участь у культурно-масових заходах і можливість поринути у незайману природу – справжній скарб.

Водночас місцеві домогосподарства не перетворюються в операторів туристичного бізнесу. Сільське населення продовжує вирощувати сільськогосподарську продукцію, займатися рибальством тощо, а корінні народи – зберігати свою культуру й традиції. Частина своїх доходів (близько 15%) від реалізації товарів і послуг члени громади використовують для покращення умов життя, збереження об'єктів культури та екосистем. Вважається, що в багатьох випадках туризм, заснований на діяльності громади, є найкращим і найефективнішим засобом захисту від масової туристичної індустрії та спекуляції природними ресурсами [10].

Збереження та посилення спрямованості розвитку сільського інклюзивного туризму в Україні на досягнення суспільних (громадських) цілей відповідає сучасній світовій тенденції. Цю спрямованість варто в майбутньому закріпити у відповідному нормативно-правовому акті та забезпечити сільському туризму, що базується на принципах інклюзії, всебічну інституційну та фінансову підтримку.

**Висновки.** Принцип інклюзивності базується на залученні громадян та їх спільнот до різних аспектів суспільного буття та розвитку (економічного, соціального, політичного). Проблема інклюзивності особливо актуальна для розвитку сільської місцевості, оскільки громадяни, які нині проживають і працюють на сільських територіях, зазнають різноманітних форм дискримінації, порушень прав і основних свобод людини та утисків матеріального й соціокультурного характеру.

З огляду на інклюзивний підхід, сільський туризм можна охарактеризувати як одну з форм господарської діяльності сільського населення, що охоплює сферу послуг сільської гостинності – тимчасового розміщення, харчування, навчання, атракцій для осіб, які прибувають у сільську місцевість, з використанням її природних принад, рекреаційних ресурсів, традицій, історичної та культурної спадщини тощо для зростання місцевої економіки. Основною ознакою інклюзивності сільського туризму є його мультиплікативний вплив на добробут сільських домогосподарств і громади, розвиток місцевої економіки, відновлення села.

Сільський туризм на засадах інклюзивності в Україні вимагає формування сприятливого інституційного середовища та здійснення відповідних регуляторних, економічних та інфраструктурних заходів. Нормативно-правове його забезпечення потребує імплементації у національне правове поле глобальних Цілей сталого розвитку, орієнтованих на принципи інклюзії.

Регуляторні механізми у сфері сільського туризму повинні створювати сільським жителям можливість доступу до основних ресурсів і благ для створення місць прикладання праці у сфері надання послуг сільської гостинності за місцем проживання.

Економічні заходи у сфері сприяння інклюзивному сільському туризму мають впроваджуватися через реалізацію програм розширення доступу до фінансових ресурсів шляхом мікрокредитування. Підвищенню якості надання послуг у сфері сільської гостинності сприятимуть інвестиції в розвиток інфраструктури та відродження депресивних територій.

Особливої ваги набуває проведення професійних тренінгів для сільського населення з викладанням основ ведення туристичної діяльності, розповсюдження методичної літератури, розширення доступу селян до інформації та нових знань для розвитку їх підприємницьких здібностей і здатності до започаткування й ефективного провадження туристичної активності.

#### Список використаних джерел

1. Sachs I. Inclusive development strategy in an era of globalization. Working Paper. No. 35. Policy Integration Department, World Commission on the Social Dimension of Globalization. Geneva: International Labour Office, 2004. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6665&rep=rep1&type=pdf>
2. United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas: resolution / adopted by the Human Rights Council on 28 September 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1650694>
3. Frater J. Farm tourism in England: Planning, funding, promotion and some lessons from Europe. *Tourism Management*. 1983. Vol. 4. No. 3. P. 167–179. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(83\)90061-4](https://doi.org/10.1016/0261-5177(83)90061-4)
4. Nilsson P. Staying on farms: An ideological background. *Annals of Tourism Research*. 2002. Vol. 29. No. 1. P. 7–24. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00081-5](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00081-5)

5. Busby G., Rendle S. The transition from tourism on farms to farm tourism. *Tourism Management*. 2000. Vol. 21. No. 8. P. 635–642. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(00\)00011-X](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00011-X)
6. Jakovi A.A. Rural tourism – A new trend in Europe. Summary of the first European congress on rural tourism, 22 de octubre, Espaca. 2003.
7. Curatolo M. Growth and Development of Entrepreneurial Tourism in remote rural areas: A critical Perspective. IUAES Conference in Ottawa, May 2–7, 2017. Proposal for the panel session on: Globalization of Tourism in Remote Areas. URL: [https://www.academia.edu/33214218/FINAL\\_ARTICLE\\_OTTA-WA.docx](https://www.academia.edu/33214218/FINAL_ARTICLE_OTTA-WA.docx)
8. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм. Київ: Знання, 2006. URL: <https://studfile.net/preview/5265679/>
9. Зінько Ю., Мальська М., Дубіс Л., Васильєв В., Околович І. Кластери туризму як один з інструментів сталого сільського розвитку України. 2019. URL: <https://mhgc21.org/en/mhgc21/events/2019may/Klastery-turyzmu-yak-odyn-z-instrumentiv-staloho-silskoho-rozvytku-Ukrayiny>
10. Community-based tourism: a tool for sustainable development. 2014. URL: <https://www.sumak-travel.org/community-based-tourism-a-tool-for-sustainable-development/>

Отримано 18.11.19

#### References

1. Sachs, I. (2004). Inclusive Development Strategy in an Era of Globalization. Working Paper. No. 35. Policy Integration Department, World Commission on the Social Dimension of Globalization. Geneva: International Labour Office. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6665&rep=rep1&type=pdf>
2. United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas: resolution. Human Rights Council. (2018, September 28). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1650694>
3. Frater, J. (1983). Farm tourism in England: Planning, funding, promotion and some lessons from Europe. *Tourism Management*, 4, 3, 167-179. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(83\)90061-4](https://doi.org/10.1016/0261-5177(83)90061-4)
4. Nilsson, P. (2002). Staying on farms: An ideological background. *Annals of Tourism Research*, 29, 1, 7-24. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00081-5](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00081-5)
5. Busby, G., Rendle, S. (2000). The transition from tourism on farms to farm tourism. *Tourism Management*, 21, 8, 635-642. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(00\)00011-X](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00011-X)
6. Jakovi, A.A. (2003). Rural tourism – A new trend in Europe. Summary of the first European congress on rural tourism, 22 de octubre, Espaca.
7. Curatolo, M. (2017, May 2-7). Growth and Development of Entrepreneurial Tourism in remote rural areas: A critical Perspective. IUAES Conference in Ottawa. Proposal for the panel session on: Globalization of Tourism in Remote Areas. URL: [https://www.academia.edu/33214218/FINAL\\_ARTICLE\\_OTTAWA.docx](https://www.academia.edu/33214218/FINAL_ARTICLE_OTTAWA.docx)
8. Rutynskiy, M.I., Zinko, Yu.V. (2006). Rural tourism. Kyiv: Znannia. URL: <https://studfile.net/preview/5265679/> [in Ukrainian]
9. Zinko, Yu., Malska, M., Dubis, L., Vasyliiev, V., Okolovych, I. (2019). Tourism clusters as one of the instruments of sustainable rural development in Ukraine. URL: <https://mhgc21.org/en/mhgc21/events/2019may/Klastery-turyzmu-yak-odyn-z-instrumentiv-staloho-silskoho-rozvytku-Ukrayiny> [in Ukrainian]
10. Community-based tourism: a tool for sustainable development. (2014). URL: <https://www.sumak-travel.org/community-based-tourism-a-tool-for-sustainable-development/>

Received on 18.11.19